

Az Éjféli Kiadó

MARKOVITS GYÖRGYI

Az Éjféli Kiadó — Éditions de Minuit — a németek által megszállt Franciaországban, a föld alatt született, s könyvecskéi először francia nyelven jelentek meg. De a sorozat hamarosan nemzetközivé nőtt, s kezdettől fogva szoros szálak fűzték a fasizmus ellen fellépő magyarokhoz is. Nemcsak alapítója, Vercors volt magyar származású, szerzői között is akadt párizsi magyar emigráns, emellett olvasói és terjesztői között is voltak magyarok, Franciaországban és a világ más tájain.

A kiadó alapítója, Jean Bruller 1902. február 26-án született Párizsban. Apja, Bruller Lajos 1880-ban vándorolt ki Magyarországból Franciaországba. Jean Bruller Párizsban szerzett villamosmérnöki diplomát, de huszonegy esztendősen, 1923-ban rajzolni kezdett. 1926-ban jelent meg első, satirikus rajzalbuma, *Az erőszakos halál 21 gyakorlati receptje*. 1927 és 1939 közötti grafikai sorozatát *Az élők tánca* című albumban gyűjtötte össze. 1935-ben kiadott *Pokol*-albumának alap gondolata sűrítve fejezi ki azt, hogy Dante tévedett; a pokol a földön van. Sötétben lát, sötétnek ábrázolja a világot grafikáiban, melyeket mély ember- és társadalomismeret, szellemesség és keserű ironia jellemez. A kétségbeesés világát rajzolja, azt a világot, melyben az ember élni, szenvedni, harcolni, s végül meghalni kényszerül, tulajdonképpen azt se tudva, hogy miért.

1923 és 1940 nyara között rajzaival lázadt és lázított Jean Bruller. De 1940-ben a lázadásnak ez a formája már nem elégíti ki. A németek által megszállt Párizsban a grafikus Bruller eltűnik, s megszületik — ahogy ő maga írta — „ikertestvére”, az író Vercors. Mégis, rajzai és írásai erőteljesen érzékeltek, hogy Bruller és Vercors, a grafikus és az író egy és elválaszthatatlan. Mindkettőre a megrendítő szenvedély jellemző — legyen az háborúellenes rajz, vagy a Minuit első darabja, *A tenger csendje* —; a pontosság, a fény és árnyék egybetartozása, az árnyalatok finomsága és mélysége. Rajzaiban és írásaiban egyaránt a sötétség elleni harc, az emberi gonoszság leleplezése, az ironia dominál, s mindennek mélyén él a megtörhetetlen humanitás.

Vercors egy kicsi párizsi nyomdász-műhelyben — mely fölött szüntelen a Gestapó-legények csizmáinak dobogása hallik — megalapította az illegális kiadót s álnéven kiadta első irodalmi művét, *A tenger csendjé*-t. Az antimilitarista művészt 1940-ben behívták katonának, a 159-es alpesi gyalogzászlóaljhoz. Ott vette fel írói nevét, útban a hegység felé:

„A Vercors... A Vercors... Ismertem a nevet, csodáltam kevély nemességét sugalló muzsikáját, de mindeddig nem tudtam ennek a hatalmas hegytömbnek pontos helyét az Alpok előhegységében... A fékezhetetlen nagyság, amelyet a síkságból magasra szökő, roppant hajó sugallt, egyre jobban elbűvölt. A vonat lassan gördült a hegy lábánál, mintha elég időt akart volna hagyni rá, hogy átítatódjam ettől a látványtól, amelyet feledhetetlennek éreztem. Pedig igazán nem láthattam előre, hogy a Vercors milyen szerepet fog játszani az életemben.”

írja visszaemlékezésében.¹

A visszaemlékezés magyarázatul szolgál arra is, miért választotta elbeszélése címéül *A tenger csendjé*”t:

„... Hitler kardját élesítette Spanyolországban, várható volt, hogy hamarosan ránk is sor kerül. Úgy rajzoltam, ahogy az ember végrendelkezik. S bár semmiféle tudatos szándék nem vezetett, talán nem volt pusztán véletlen, hogy a háború kitörése előtti utolsó albumomnak *Csendesség* volt a címe, hogy nem sokkal később elvállaltam Edgar Poe *Csend* című munkájának illusztrálását, és első illegális elbeszélésem címében megint csak ott volt a *Csend* szó. Mintha ezzel a szóval akartam volna háromszor kopogni, mielőtt felvonják a függönyt, és megkezdődik a hosszú tragédia, amelyet a betömött szájú Franciaország valóban csendben fog átélni...”²

Az Éjjéli Kiadó kis könyvei a tragédia elleni küzdelmet szolgálták, s túllépték Franciaország határait. A haladó irodalom már 1933 nyarán — a magyar szocialista irodalom képviselőinek sok jelentős képviselője még korábban, 1919 őszén — emigrációba, száműzetésbe, vagy illegálitásba kényszerült Európa-szerte. A németországi, bővített feketelista 1939-ben 5580 mű címét tartalmazta. A német parancsra Párizsban kiadott „Otto-féle jegyzék”-et a zúzdába küldendő könyvekről a Kiadók Szindikátusa tette közzé. Ebben az Emile Paul-testvérek kivételével minden nagy francia kiadó — összesen száznegyvenen — résztvett. A jegyzék melletti felhívás közli, hogy „a megszálló hatóságok elégedetten vették tudomásul a francia kiadók kezdeményezését”. A jegyzéken szereplő nevek közül itt csak néhányat említünk: Aragon, Julien Benda, Jean-Richard Bloch, Claudel, Dorgelés, Giraudoux, Malraux, Maurois neve található a francia irodalomból. Mellettük az emigráns német írók, mint Thomas Mann, B. Brecht, Remarque, Ludwig Renn, Wassermann, Zweig, továbbá a klasszikus és a modern angol nyelvű irodalom kiváló reprezentánsai, Shakespeare-től Virginia Woolf-ig. Ezen kívül tilos volt kiadni árja szerzők zsidókról — Chagall, Heine, Offenbach — szóló életrajzeit. Az oktatásügyi miniszter követelte, hogy Descartes műveit dobják ki az ablakon, Rousseau-t és más hasonlóan „káros” írókat törölni kellett a tantervekből. A másodlagos röntgensugárzás felfedezője, az akadémikus Paul Langevin előadásait felfüggesztették. A tiltott könyvek jegyzéke magyar szerzők nevét is őrzi: zúzdába kerültek a magyar származású Victor Basch, a Sorbonne tanára, továbbá a fiatalon emigrált nagytehetségű magyar filozófus, Politzer György művei, és Lajos

1. Vercors: *La bataille du silence*. Souvenirs de minuit. Paris 1967, Presses de la Cité. 349 p.
Vercors: *A csend csatája. Éjjéli emlékek*. Ford. Rubin Péter. Bp. 1973, Gondolat. 313. p.
2. Uo. 14. p.

LISTE OTTO

OUVRAGES RETIRÉS

DE LA VENTE

PAR LES ÉDITEURS

OU INTERDITS PAR LES

AUTORITÉS ALLEMANDES

Otto-lista. Párizs, 1940 szeptember

LES
ÉDITIONS
DE MINUIT

HISTORIQUE

PAR

JACQUES DEBÛ-BRIDEL

ET

BIBLIOGRAPHIE

A PARIS

AUX ÉDITIONS DE MINUIT

MCMXLV

Debû-Bridel, Jacques:
Az Éjféli Kiadó története és bibliográfiája

PÉRIODIQUES :

LES LETTRES FRANÇAISES : 15 Numéros parus
LES CAHIERS DE LA LIBÉRATION : 3 Numéros parus
LES ÉTOILES : 15 Numéros parus

LES ÉDITIONS DE MINUIT

COLLECTION IN-16 (Auteurs en France)

VERCOIS :	LE SILENCE DE LA MER	FRANÇOIS LA COLÈRE :	LE MUSÉE GRÉVIN
—	LA MARCHÉ A L'ÉTOILE	ARGONNE :	ANGLETERRE
FOREZ :	LE CAHIER NOIR	LAURENT DANIEL :	AMANTS D'AVIGNON
THIMERAIS :	LA PENSÉE PATIENTE	AUXOIS :	CONTES

CHRONIQUES INTERDITES (I)
L'HONNEUR DES POÈTES (I)
L'HONNEUR DES POÈTES (II - Europe)

COLLECTION IN-12 (Auteurs hors de France)

JACQUES MARITAIN : A TRAVERS LE DÉSASTRE

COLLECTION " TMOIGNAGES "

I — TOULON
II — LE CRIME CONTRE L'ESPRIT (LES MARTYRS)
III — L'ARMISTICE

COLLECTION « VOIX D'OUTRE-MONDE »

STEINBECK : NUITS NOIRES (The Moon is down)

POUR LE COMITÉ NATIONAL DES ÉCRIVAINS

JACQUES DECOUR : PAGES CHOISIES

A PARAÎTRE PROCHAINEMENT :

MINERVOIS : LE TEMPS MORT	MARGERIDE : PAILLE NOIRE DES ÉTABLES
JEAN NOIR : 33 SONNETS COMPOSÉS AU SECRET	HAINAUT : L'APPEL DE LA LIBERTÉ
MORTAGNE : LA MARQUE DE L'HOMME	CEVENNES : DANS LA PRISON
VAUCLUSE : LE MARQUIS DE MALLEON	VIVARAIS : LA HAUTE-FOURCHE

CHRONIQUES INTERDITES (II - Europe)
DEUX VOIX FRANÇAISES : PÉGU, PÉRI
LES MAQUIS VOUS PARLENT

BIBLIOTHÈQUE FRANÇAISE

GUY DE MAUPASSANT :	LE PÈRE MILON	JEAN DU HAUT :	LES SEPT POÈMES D'AMOUR
ARNAUD DE SAINT-ROMAN :	LES BONS VOISINS		EN GUERRE.
FRANÇOIS LA COLÈRE :	LE MUSÉE GRÉVIN	JEAN LE GUERN :	L'ARRÊSTATION
	PAUL VERLAINE et CHARLES CROS :		RIER COMME AUJOURD'HUI

Réimpressions pour les Universités : *L'Honneur des Poètes - Le Musée Grévin*

A paraître le 10 Mai 1944 : VAINCRE, Album de 12 lithographies

Un numéro clandestin de la *Bibliographie de la France* en avril 1944
annonce les publications de la Résistance.

Iván Szürke könyv-e, melyben Németország háborús esélyeiről írt a hazai szerző 1939-ben.

A Sorbonne, a Louvre és a Bibliothèque Nationale a szellemi ellenállás központjaivá váltak. A Louvre-ban illegális összejeveteleket tartottak, a Sorbonne folyosóin Pierre Daix és barátai marokszám szórták szét az ellenállásra buzdító röplapokat, a Nemzeti Könyvtárban pedig, Julien Cain igazgató — haláláig az UNESCO könyvtárának vezetője volt — nyújtott segítséget ahhoz, hogy megmentsek a nácik elől a PEN irattárát s elszállítsák egy kis breton kikötőbe. A könyvtár magyar munkatársa, Beregi Tivadar számol be arról az időszakról, amikor a megszállók betelepédtek a francia nemzeti könyvtárba, a könyvtár „lelkét”, Julien Cain-t Buchenwaldba deportálták, s mégis, az olvasótermekben mindig újból és újból feltűntek a clandestinus újságok. A Wehrmacht tehetetlen volt a földalatti mozgalommal szemben.³

1940 nyaratól kezdve feltűntek Franciaországban a plakátok, ismeretlen kezek röplapokat szórtak, illegális újságok terjedtek. A plakátok és röplapok készítői, a földalatti lapok illusztrátorai közül nem hiányoztak az emigráns magyarok sem: Vértes Marcell, Váli Zoltán, Strémi József, Beöthy István.

Vercors és barátai azonban úgy érezték, hogy ez nem elég. Össze kell fogni és valami újat, jelentőset kezdeni. Jean Richard Bloch közvetítésével Vercors a következőkkel ismerkedett meg: Wallon professzor, Jean Cassou, Francis Jourdain, Frédéric Joliot-Curie, Georges Bruhat, Jean Lurçat, akik ekkor mind vagy kommunisták vagy szimpatizánsok voltak. S a *Pantagruel* című kis illegális lapot forgatva — amikor tilos volt stencilt, papírt, nyomdafestéket árusítani — arra gondolt Vercors, hogy egy kis bátorsággal nagyobb terjedelmű írásokat is ki lehetne nyomtatni, terjeszteni, s talán külföldre is eljuttatni.

Vercors barátja, Jacques Debû-Briedel 1945. április 24-én adta ki az Éjféli kiadóról szóló dokumentatív erejű visszaemlékezését a megjelent és hirdetett, illetve készülő művek bibliográfiájával.⁴ Mint írja, a németek berendezkedtek Franciaországban, de nem ideiglenes megszállóként, hanem úgy mint hosszú időre letelepedő gyarmatosítók. Helytartójuk, „az agg Vichy-i pasa” mindent megtett, hogy zsoldját megszolgálja. Akadtak követői az írók soraiban is, de mit ér e néhány szolgálja a tollnak, ha a nemzet legnagyobb kincsét, a morális erőt, a szellemet nem tudják leigázni. A Minuit harca több volt a nemzeti harcnál, az elvek, az eszmények háborúja volt. A legjobb francia írók eleinte hallgattak, de sokan érezték, hogy a hallgatás nem elég, másképpen is válaszolni kell. A helyzet tette fel számukra a kérdést: hol adhatnak hangot a francia szellemnek, száműzetésben, emigrációban, vagy a megszállt országban? Bernanos, Jules Romains, Julien Green, Maritain az emigrációt választották, hogy hűek maradhassanak hazájukhoz. De az emigráció részben a gyengesség bevallását jelentette. Csele-

3. Beregi, Théodore: *Pour garder les trésors*. La Bibliothèque Nationale a lutté pendant cinq ans contre la Gestapo. — *Cité Soir*, Paris 1954. dec 22.

4. Debû-Briedel, Jacques: *Les éditions de Minuit*. Paris 1945, Éditions de Minuit. 100 p. Bibl. 93—96. p. (Megjelent 3735 példányban Franciaország, és 1590 példányban a külföld számára. Készült Aulard illegális nyomdájában.)

kedetre volt szükség, az országon belül, eleinte azonban a tette kész értelmiségiek egymástól távol, elszigetelten állottak.

1941 szeptemberében Jean Paulhan megkérdezte Debû-Bridelt, akar-e kapcsolatba lépni Jacques Decour-ral, a Francia Kommunista Párt tagjával. Ő boldogan ragadta meg az alkalmat, s együttesen szervezték meg az Írók Nemzeti Szövetségét. Már előzőleg is indultak kezdeményezések, hogy „a farkasok hangos üvöltésével szemben az ellenállás csendes-titkos hangját hallassák”, ezért indították Decour, Guéhenno, Paulhan és a magyar Politzer György a *Szabad Gondolat — Pensée Libre* című folyóiratot, amelynek nyomdája tragikus módon a Gestapo kezére került. Ekkor határozták el a *Lettres Françaises* indítását, mely tovább élt a háború befejezése után, s melynek végig munkatársa volt Vercors is. Debû-Bridel és Vercors közös barátja, Pierre Lescure javasolta az illegális könyvkiadó, az Éditions de Minuit létrehozását. Az alapítók Nyilatkozatot adtak ki, melyben kifejtették a kiadó célját:

„... Vannak még Franciaországban, akik nem ismerik az előszobákat és elutasítják a jelszavakat. Mély meggyőződésük, hogy a gondolatokat kifejezésre kell juttatni. Nyilvánvalóan azért, hogy befolyásolják mások gondolkozását, de főleg azért, mert a szellem megsemmisül, ha nem jut kifejezésre... A nevek nem fontosak. Nem a kis személyi hírnevekről van már szó. Nem számít a nehéz út. Az ember szellemi tisztaságáról van szó.”

„A nevek nem fontosak...” Ők az ügyet tartották fontosnak, így tehát — mint Vercors-t illetően erről már szó esett — az ismert nagy írók eltűntek, s helyettük új, ismeretlen, rejtélyes nevek álltak a kis könyvek borítólapján.

Vercors az első kéziratát — saját elbeszélését, akkor már felvett álnevéen — 1941 októberében adta át Lescure-nek, anélkül, hogy a szerző személyét elárulta volna. A papírt a nyomdász Aulard adta ajándékba, az induláshoz nélkülözhetetlen ötezer frankot pedig Debré professzor, az Orvosi Akadémia tagja, a későbbi Nemzeti Front elnöke. 1943 nyarán Vercors neve szinte az egész világon ismertté vált. Aulard kis nyomdájában háromszázötven példány készült *A tenger csendjé*-ből, s az új típusú antifasiszta irodalomnak ez a remeke már a háború alatt több nyelven terjedt. A holland clandestinus irodalom bibliográfiája, melyet 1977-ben adott ki az amszterdami könyvtár, regisztrálja például az 1944-es utrechti *De stilte der see*-t.

Sem barátai, sem felesége és fiai nem sejtették, kit takar a Vercors-név, nem tudták íróársai sem. Szükség is volt a teljes konspirációra. Debû-Bridel könyvének tanúsága szerint 1942. február 20-án befejezték a kis könyv nyomtatását, s márciusra tervezték a terjesztés megkezdését, de óvatosságból hat hónapot vártak vele, mert amikor deportált és agyonlőtt barátokra gondoltak, igazat kellett adniok Lescure-nek, aki a várakozást tanácsolta. Az első példányok egyikét Debré professzornak adták át; ő annyira el volt ragadtatva az elbeszéléstől, hogy azonnal néhány másolatot készíttetett róla. Megkezdődött a találgatás; vajon ki a szerző. Egyesek Gide, mások Duhamel és Roger Martin du Gard nevét emlegették. Debû-Bridel Schlumbergerre és Marcel Arland-ra gyanakodott, Jean Paulhan Maurice Bedelt sejtette a Vercors-név mögött.

Az író memoárja felidézi, hogy mit hallott a rádióban 1943 nyarán az első Minuit-kiadványról:

„... Franciaország fennmaradásához nem elég a röplap, nem elég a pamflet. Ahhoz művek, könyvek is kellenek. Önhöz fordulok hát, Vercors, aki még ismeretlen, de máris híres... A folytatást rosszul hallottam. Zúgott a fülem. Szóval A tenger csendje elhagyta Franciaországot, átkelt a Csatornán... akkor még nem tudtam, hogy Claude Bellanger átadott egy példányt Yvon Morandat-nak, az pedig magával vitte a holdfénynél a kivilágítatlan repülőgépen, amely Angliából jött érte, és azt sem tudtam, hogy Londonban a Szabad Franciaország vezetője megrendelte elbeszélésem kinyomtatását. Nem tudtam azt sem, hogy már kiadták Algériában, Szenegálban (Théodore Monod-nak, a Fekete-Afrikai Intézet igazgatójának, régi iskolatársamnak jóvoltából, aki viszont rólam nem tudott semmit...), Ausztráliában, Svájcban, Quebecben, Beirutban... Egy másik napon (a kertben) egy bibliapapírra nyomott, csupa harmat kis brosrút találtam a fűvön, amilyent az Angol Királyi Légierő bizonyos éjszakákon milliószámra szokott ledobni Franciaország fölött, s éppen az én elbeszélésem volt az. (New York-ban is kiadták.) Tuniszban Pierre Moinot, az író, miután csak a Cyrill Conolly-féle angol változatot tudta megszerezni, visszafordította franciára, hogy ismerősei közt terjeszthesse...”⁵

Tehát egészen a háború végéig senki nem tudta, kit rejt a zord alpesi hegy-ség neve, de azt sem tudták, hogy a „csend” szerzőjét rejtette a Louis Bourbon, Roland Dolée, Drieu, Desvignes, Santerre név is. Vercors hol egyik, hol másik álnéven jelent meg a nyomdában, a terjesztési helyeken, az illegális találkozókön.

A Minuit többi szerzőinek könyvei is általában álnéven jelentek meg. Georges Adam Hainaut, Edith Thomas Anne vagy Auxois, Debû-Bridel Argonne álnéven írt. Ismeretlen nevek tűntek fel a Lettres Françaises-ben is, melyet a Louvre-ban Jacques Decour mártírhalála óta Claude Morgan szerkesztett, s ő gondoskodott a Minuit-kiadványok tejesztéséről is. Az „új” szerzők: Jean du Haut (Paul Eluard), Jacques Destaing és François la Colère (Aragon, „Harag Ferenc”), Forez (François Mauriac), Jean Noir (Jean Cassou, „Fekete János”), Laurent Daniel (Aragon felesége, Elsa Triolet).

A *Lettres Françaises* egyik első számának első oldalán Éluard verse áll, Jean du Haut szerzői névvel:

„Ez a kis gyilkos világ
Az ártatlant veszi célba
Szájából kihúzza a kenyeret
Házát a tűznek adja...”

A *Panoptikum* című Minuit-könyvecskében pedig Aragon verseinek bevezető sorai olvashatók François la Colère álnéven:

„Olyan országban írok, ahol az embert a félelem, a csend, az éhség istállóiba tömörítik...”

Hitelesen idézi fel ezt a léghört Aragon a háború utáni nyilatkozatában:

„... kitanultam a csempészés vagy a *jelentés* művészetét. Nagyon egyszerű csempészés volt ez; ha ellenállókról akartam szólni, akkor Roland-t mondtam, vagy bármely más klasszikus francia, vagy egy más nemzetiségű, például görög

5. Vercors i. m. 250–251. p.

Les lettres françaises

OCTOBRE 1942

n°2

Crier la vérité!

est-ce que l'automne avec ses sautes et ses défilés, et des feuilles roussies par le
ceci, sur les lèvres? Est-ce la mélancolie de l'automne sur l'asphalte tiède et les petites
voitures des marchandes de quatre saisons pleines de fruits aussi beaux que des fruits de
poix et si délectables d'été? Encore.

Là-bas, là-bas, à l'Est, des millions et des millions d'hommes dans le choc effroyable
des tanks, dans le bruit inhumain qui s'est passé le long de l'oreille humaine peut-être
retentissent-ils les uns sur les autres, à cet instant.

Une cloche sonne, ici et là. Et plus loin encore, se répondant d'un clocher à l'autre
un pigeon coo-coo sur les arbres du jardin, là-bas. Qui pourrait-il parler de la douceur de
l'été...

Ici, ici. Des milliers et des milliers d'hommes sont en prison ou dans les camps. Si se
te qu'ils ont deux louches d'eau de veine il a boire par jour pour tout brauvage, et deux
cent grammes de pain pour toute nourriture? Et qu'un homme d'un mètre soixante-quinze ne
pèse plus que trente kilos? Il est mort tout à l'heure.

Un app-eil de T.S.F. vaguement dans
RUE S. et LUIS. J'ai vu passer un train.
En tête, un wagon contenant des...
Craquements et des volutes d'écume. Des
vagues de vagues à bestioles. Des
bats à l'égard d'efforts de...
bureau. Un...
une feuille dans le...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...

Nous attendons pour la vérité, il
faut dire la vérité. Le...
l'attachement à...
les hommes qu'on fusille...
l'émotion...
la vérité est...
C'est pas la vérité. Elle est un...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...

D'UN FRONT A L'AUTRE

— Il y a huit jours, HITLER hurla que
Stalingrad serait pris. Mais Stalingrad
n'est toujours... Et le Caucase est encore
loin, et Bakou encore plus loin et les pas
sont au Caucase ne sont pas franchis, mais
le sang...
Stalingrad appelle tout l'Est...
L'Est, créché par cette idée, tente pitoye-
ment de prouver que l'aspérit de V. Ily
se trouve au...
LINS, GORJINS & CI

Déjà l'Est...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...
à l'instinct, on voit un cri: "Maman". Et
rien ne répond que le grincement de...
de plus air...

— Il y a huit jours, HITLER hurla que
Stalingrad serait pris. Mais Stalingrad
n'est toujours... Et le Caucase est encore
loin, et Bakou encore plus loin et les pas
sont au Caucase ne sont pas franchis, mais
le sang...
Stalingrad appelle tout l'Est...
L'Est, créché par cette idée, tente pitoye-
ment de prouver que l'aspérit de V. Ily
se trouve au...
LINS, GORJINS & CI

hős nevét... 1942. november 11-ig legális életet éltünk; a szövetségesek partraszállása, Nizza elfoglalása után vonultunk illegálisba, és ezután már nem lehetett bennünket közvetlenül elérni. A kérdés nem az volt többé, hogy aláírom-e verseimet, vagy sem; ezután már olyan verseket írtam, amelyekben felhasználtam az első idők tapasztalatait, de a rejtett célzásokról áttértem a tények nyílt kifejezésére. Az első ilyen jellegű versem a Gabriel Péri kivégzése után írt „Ballada arról, aki dalolva állta a kinszenvedést”. Nem tudhatták, hogy a verset én írtam. Titokban nyomtatták ki...⁶

Aragon *Balladá*-ja, Destaing szerzői álnéven még a háború idején, 1944-ben megjelent magyarul is. A párizsi Magyar Függetlenségi Mozgalom *Magyar Szemle* című illegális folyóirata közölte. S nemcsak a szerző viselt álnevet, de a fordító, Gereblyés László szintén. Számos álneve közül ezúttal a Vidéky Sándor-t használta.

Aragon, Éluard és más francia írók föld alatt született és titokban terjesztett írásai Európában és a tengerentúli országokban egyaránt gyorsan terjedtek; az ellenállási irodalom új hajtásait több emigráns magyar lap átvette. Így például a svájci *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményei* — mely mögött a kommunista csoport állott dr. Szőnyi Tibor, dr. Kálmán András és Vági Ferenc vezetésével — elsőként tette közzé magyar nyelven 1944 decemberi számában Aragon nagy ellenállási költeményét, a felszabadult francia nép tiszteletére írt *Le Musée Grévin*-t. Egy fiatal kommunista, Dobó János fordította. S mivel az antifasiszta mozgalom Svájcban is évekig a föld alatt élhetett csak, Dobó ezúttal az egyik álnevét, a Pogány-t használta (más írásai Istenes néven jelentek meg a lapban). A szöveget a Svájcba is eljutott Minuit-könyvecskéből vette. A vers egy részét idézzük:

„Fuldoklik az ország a szörnyek alatt,
szívébe hatolnak a keréknyomok,
vész-Pétain kormányoz — élő nem marad,
félsz-országot dúlnak ember-farkasok...
Az ország, hol írok, kitárja sebeit,
szörnyű kínok között százszor újra hal,
harapja-kínozza vadász-ebe-nép
csatlósok hirdetnek kürtös diadalt...
— — — — —

Köszöntlek hazám! A néped műve önt
varázst a napokba. Már a szép hazát
s téged, Párizs — szívem — fél világ köszönt!
Hiába gyilkoltak három éven át.
Hogy nem dörög többé — ezt ígéri fenn
trikolórod három szivárvány-színen,
régén néma hárfád szabadságba zeng,
köszöntlek hazám, túl az özönvízen!”

6. Aragon beszélget Dominique Arbannal. Ford. Szávai János. Bp. 1971., Európa. 135—140. p.

Az Éditions de Minuit másik munkatársa, Paul Éluard a háború utáni magyarországi látogatásakor szolt a költők szerepéről az ellenállási mozgalomban:

„A költők lelkiismerete az idők folyamán félelmetes fegyvernek bizonyult. A megszállás alatt a költészet célja nem lehetett kétség. . . az élők győzelmét akartuk, meg akartuk szüntetni a megaláztatásokat. Dalolni, harcolni, kiáltani, verekedni s a végén megmenekülni! Így került bele a költészet a maquis-ba. Mert veszély nélkül nem játszhattunk a szavakkal. Ezért inkább veszni hagytunk mindent, hogy ne kelljen veszni hagynunk az örök célt, a meztelen, szegény, de mindig szép igazságot, mert az emberi szívben az igazság volt mindig minden szépség foglalata, az egyetlen erény, az egyetlen érték. Ez az érték fel nem mérhető. . .”⁷

Éluard *Couvre-feu* című verse 1942-ben született Párizsban; 1943 novemberében már magyar nyelven is ismertté vált; a Tamás Aladár szerkesztette kitűnő mexikói, *Szabad Magyarország* című havi folyóiratban jelent meg *Takarodó* címmel. Károlyi Mihály hűséges titkára, a kommunista költő, a Londoni Magyar Klub egyik fő szervezője Havas Endre fordította. Ez a fordítás Magyarországon első ízben 1960-ban jelent meg a költő *Hűség* című posztumusz kötetében.

Éluard szerkesztette az Éjféle Kiadónál megjelent antológiát *A költők becsülete* címmel. A könyv, más „éjféle” kiadványokkal együtt Svájcban is hamarosan megjelent a Trois Collines — Három Domb — nevű kiadónál, mely a tilalmak és veszélyek ellenére sorozatot indított Elefántcsontkapu címmel. E sorozat darabjait is titokban terjesztették. Londonban, szintén a Minuit példáját követve, kiadták A csend füzetei sorozatot. Éluard egy második kötetet is összeállított *A költők becsülete*-ből, s ezúttal felvette az antológiába a hitleri Németországnak áldozatul esett nemzetek — jugoszlávok, bolgárok, belgák, norvégok, oroszok, hollandok, csehek — költőit is.

A „Nagy Európa” hangja tehát túlterjedt az országhatárokon. *A tenger csendjé*-nek 1944-es külföldi kiadásai közül itt csak néhány megemlézésre jut hely: *Put out the Light* (London), *The Silence of the Sea* (New York), *El silence de Francia* (Buenos Aires), *Deftercehai hamusi* (Teherán).

Magyar nyelven is először külföldön, Mexikóban látott napvilágot Vercors műve, a *Szabad Magyarország* 1945. augusztusi számában. Egy fiatal emigráns magyar lány, Berger Lili fordította, B. L. szignóval, *Csend* címen, s a következő sorokat bocsátották előre:

„Alább közölt elbeszélés a német megszállás alatt, 1942 novemberében jelent meg először Párizsban, a föld alatt működő «Editions de Minuit» kiadásában. 1943 áprilisában a Londonban megjelent «Revue du Monde Libre» közölte, melynek példányait a RAF repülőgépei dobták le Franciaországban. 1943 júniusában a «Cahiers du Silence» közölte ugyancsak Londonban. Míg végül 1943 decemberében a New York-i Shiffrin kiadóvállalat könyv alakban hozta ki. Vercors a francia «résistance» írók egyikének álneve. «Csend» c. elbeszélése révén máról holnapra ismert író lett Franciaországban.”

Vercors, Aragon, Éluard mellett más írók is elvitték kézírataikat a kis illegális nyomdába. Mauriac tollából *A fekete füzet — Le cahier noir* — 1943-ban

7. Paul Éluard nyilatkozata. = *Új Magyarország*. Bp. 1946. szept. 17.

jelent meg Forez álnéven: óriási hatást gyakorolt Franciaországban és a külföldön egyaránt, nemcsak szellemének ragyogásával és stílusának szépségével; nemcsak tartalmával s szerzőjének hírével, hanem azzal is, hogy a jankajáltás éppen a francia nagypolgárság részéről hangzott, mely az ellenállás minden formájától fél.

„Mindig a szívnek az a megrázó benső ereje volt az, amit az Éjféli Kiadónál koronánk legszebb ékességének tartottam, és amiért több mint harminc esztendő után is fájdalommal halálát, talán még jobban, mint a híres író elvesztését — egy nagyszerű, de szerény tanú eltűnését, olyanét, aki készen állott arra, hogy életét adja az igazságért...” —

írta Vercors *A fekete füzetéről*.⁸

Az Éjféli Kiadónál 1942 és 1944 vége között *negyven* könyvecske jelent meg. Egyikük sem lehetett terjedelmesebb tíz ívnél. A már említettek kivül — többek között — kiadták Elsa Triolet, Yves Farges, Jean Guéhenno, Claude Morgan műveit, a franciák közül, de egy-egy külföldi művet is őriz a sorozat. Charles Morgan: *Ode à la France (Óda Franciaországhoz)* Vercors fordításában jelent meg. Steinbeck *Nuits noires* című regényével szerepel (szó szerint: *Fekete éjszakák* — Magyarországon később *Lement a hold* címen vált ismertté). Egy emigráns magyar író, Dormándi László nevét is őrzi Debû-Bridel Minuit-bibliográfiája. Dormándi 1939-ben vándorolt ki, s Párizsban jó kapcsolatba került az írókkal. *La mort de César — Cézár halála* — című kisregényének kézírata 1944 áprilisában jutott el a kiadóhoz — kinyomtatására már nem kerülhetett sor. De Dormándi emléket őrzik barátai. 1968-ban Dormándi Társaságot alapítottak; ápolják elhunyt magyar barátjuk emlékét, füzetekben adják ki hátrahagyott írásait. A Társaság munkájában Vercors is résztvesz, annak elnökeként.

Az Éditions de Minuit és más ellenállási kiadványok szerkesztésében és terjesztésében — majd később a párizsi barikádokon folytatott fegyveres harcban is — több magyar vett részt.

A Balázs Béla által szerkesztett hazai művészeti hetilap, a *Fényszóró* őrzi Tardos Tibor visszaemlékezését a francia földalatti irodalom terjesztéséről, *Az éjszaka irodalma* címmel.⁹

Vercors memoárja, *A tenger csendjé*-nek regénye feltárja az Éjféli Kiadó történetét, a kis remekműveknek s szerzőiknek sorsát, szól a nyomdász áldozatkészségéről és szinte hihetetlennek tűnő bátorságáról és ügyességéről (előfordult, hogy egymaga két nap alatt kinyomtatott egy könyvet), a terjesztők és összekötők bátorságáról. A memoár oldalain, a Minuit mellett, háttérként érezni lehet az ország, az emberiség sorsát. A kis könyvek körüli mozgalom ellenállási tetté nőtt. A gondolatot nem nyomhatja el erőszak, ezt tanúsítja az Éjféli Kiadó története, s ennek a történetnek egyik — talán jelentéktelennek tűnő — epizódja: az Éjféli Kiadó könyveit hirdető röplap véletlenül belekerült a hivatalos, *Francia Nemzeti Bibliográfia* utolsó számába, mely a jegyzéken szereplő műveket az ország valamennyi könyvkereskedőjének terjesztésre ajánlja.

8. Vercors: *Cette déchirante fermeté du coeur*. = *Lettres Françaises* 1970. szept. 9.

9. Tardos Tibor: *Az éjszaka irodalma*. = *Fényszóró*. Bp. 1946. jan. 8.

**CAHIERS
DORMANDI**

**NOUVELLE SÉRIE
N. 1**

**ÉDITIONS
DES
AMIS DE LADISLAS DORMANDI
24, PLACE DAUPHINE
PARIS-1er**

A Dormándi-füzetek, Vercors előszavával

PRESENTATION

L'Association des Amis de Ladislav Dormandi est heureuse de pouvoir présenter à ses membres, et à tous ceux qui ne le sont pas encore mais peut-être le deviendront, ce premier numéro d'une revue rédigée à la mémoire de l'écrivain, et à la gloire de la langue française dans laquelle ce Hongrois avait choisi de s'exprimer. En fait, un opuscule et une plaquette avaient déjà vu le jour en attendant que les finances de l'Association pussent mieux s'établir. Mais le numéro que voici est le premier d'une série de Cahiers vraiment substantiels, par lesquels nous espérons que se découvrira, à ceux qui connaissent mal encore l'œuvre du grand écrivain, sa richesse d'inspiration et sa merveilleuse diversité.

C'est pourquoi nous avons trouvé nécessaire de présenter d'abord une espèce de galerie des principaux romans de notre auteur. C'était peut-être courir le risque qu'une succession de brefs comptes-rendus ne pût rendre justice à ce qui fait le subtil et minutieux génie de Dormandi. Mais c'est, je crois, le contraire qui est vrai. A mesure que l'on avance dans cette lecture, il me semble qu'on voit, par cette brièveté même et le télescopage des thèmes d'un roman à l'autre, se révéler des constantes, des lignes de force et aussi — surtout même peut-être — des obsessions, des fantasmes, et avec elles et eux se dessiner la silhouette insolite d'un homme très singulier autant que d'un romancier. D'un homme que j'ai eu le bonheur de bien connaître, ou plutôt que je croyais avoir bien connu, mais dont l'âme avait trop de circonvolutions pour qu'on pût la saisir vraiment dans son entier. Et voici qu'à moi-même cette juxtaposition de textes m'aidait à entrevoir mieux cette âme paradoxale. Je souhaite qu'il en soit semblablement pour le lecteur.

Ces textes forment la première partie de ce Cahier, avec quelques extraits des romans eux-mêmes. La seconde partie ne paraît pas consacrée à Dormandi, puisqu'il s'agit de textes de différents auteurs. Mais ces auteurs ont avec l'écrivain franco-hongrois ceci de commun qu'ils écrivent dans une langue qui ne fut pas la leur, pour commencer. C'est une façon pour nous de placer l'œuvre en français de Dormandi dans le cadre d'un phénomène plus large, celui des écrivains bilingues qui ont choisi notre langue pour s'exprimer. Choix qui parfois leur fut imposé, certes, par les circonstances — comme ce fut le cas pour Dormandi, s'exilant en 1938 parce qu'il était en danger dans son pays natal : se fût-il senti en Hongrie heureux et en sécurité, qu'il fût certainement resté un écrivain hongrois. Mais quoi ? Ce n'est pas un hasard qu'il ait choisi la France et puis, d'ailleurs, le hasard des circonstances n'est pas très différent du hasard de la naissance. Il m'est tout naturel, étant né à Paris et non ailleurs, d'être écrivain français. Il est beaucoup moins naturel de le devenir quand on est né en Russie, en Allemagne, en Egypte. A lire les nouvelles, les poèmes publiés ci-après, on ne le dirait pas. Et c'est tout à l'honneur de ces écrivains mais peut-être aussi, tout compte fait, de cette langue française qu'ils ont assez aimée pour la connaître et la posséder mieux que maint de leurs confrères dont c'est pourtant la langue maternelle. Oui, je me plais à croire que c'est un effet de l'amour. Qu'ils en soient remerciés ici.

VERCORS

**Président de l'Association
des Amis de Ladislav Dormandi.**

3. 44
r

Jamais une guerre n'a été aussi évidente dans ses buts, ni si confuse dans son déroulement. Oh oui, les armées se sont formées derrière leurs frontières, les nations ont été menées, par leurs gouvernements, dans l'un ou l'autre des camps adverses, quelques pays même sont restés tout d'une pièce: l'Allemagne, l'Angleterre, la Russie, l'Amérique. Tous les autres pays ont été déchirés. La tyrannie et la liberté se les sont disputés. Sans cette immense guerre civile, ils ont tous aimé, de façon ou d'autre, été à la fois vaincus et vainqueurs. Car partout, pour finir, les hommes de l'esclavage ont été battus. Et partout ceux de la liberté ont triomphé.

J'aimerais à dire plutôt: partout ont triomphé ceux de la fraternité. Car en Norvège, en Belgique, en Grèce, en France, ce furent les mêmes barricades: celle où les hommes sont frères. Peu important furent ces barricades qu'on fût Français, Hongrois, ou Juif. On était d'abord un homme, - seulement un homme, - et ces différences comptaient peu. Mieux encore, on se battait pour qu'elles ne comptent pas, pour qu'elles ne comptent PLUS. Ne laissons pas pourrir les fruits de cette victoire, gagnés par tant de sang, par tant d'amour. Ne laissons pas reflévir parmi les Nations la fleur vénérable de la haine, non, pas même celle de la méfiance ou du mépris. Quelques pays restent à guérir, sans doute, par des remèdes qu'il faudra long temps encore se réveiller et guérir: l'Allemagne, le Japon, - ceux qui n'ont donné aucun soldat à cet immense furieux de libération humaine. Mais les autres, tous les autres, tous ceux qui ont donné des fils pour reconquérir une liberté perdue, qu'on les fasse entrer dans un mouvement d'amour fraternel dans la grande famille des peuples qui n'ont qu'une seule race: celle des hommes.

Vercors

Vercors előszava.
Bajomi-Lázár Endre: Hongrois de la Résistance.
Paris, 1946. Ed. Bateau Iore

A kis könyvek elfogytak, nyugtalanítottak, gondolkodásra készítettek. A kiadónak végül még nyereséget is sikerült elérnie; ezt a háború után az Írók Nemzeti Bizottságának ellenőrzése mellett a kivégzett vagy deportált nyomdászok családjának támogatására fordították.

A tenger csendje a háború után hamarosan ismertté vált Magyarországon, előbb Dormándi László, majd Rubin Péter fordításában.

Az Éjszéli Kiadó alapítója megtartotta álnévét a háború után, s azóta is e néven jelennek meg művei. 1971-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállítást rendezett műveiből, s bár a képzőművészeti munkát elhagyta az irodalom miatt, az ötvenes években három fiával együtt színes reprodukciókat készített, szórakozásból, Picasso segítségével. A magyarokhoz fűződő barátságáról számos dokumentum tanúskodik. Gyermekkorában több időt töltött a Somogy megyei Tabon, s ha Magyarországra látogat — mint mondotta kiállítása megnyitóján — „egy kicsit mindig hazajön”. Nemcsak azért, mert ez az ország édesapjának a szülőföldje, hanem azért is, mert írásai révén itthon érzi magát.

1946-ban Párizsban jelent meg Bajomi Lázár Endre *Hongrois de la Résistance* című könyve, Vercors előszavával:

„Soha háborúnak nem voltak ennyire világos célkitűzései s ily bonyolult lefolyása... Zsarnokság és szabadság állottak egymással szemben. Ebben a háborúban mindkét fél — így vagy amúgy — egyaránt volt legyőzött és győztes... A barikádokon az emberek testvérekké válnak — mindegy, hogy valaki francia, magyar, vagy zsidó. Az ember ott elsősorban ember, és csak ember, a különbségek alig számítanak. Helyesebben: azért folyt a harc, hogy *ne számítsanak többé*. Ne hagyjuk megrothadni a győzelem gyümölcsét, melyet annyi vér és annyi áldozat árán nyertünk. Ne engedjük, hogy ismét felüsse fejét a népek között a gyűlölet, a bizalmatlanság, a megvetés. Néhány országnak — Németországnak és Japánnak — a gyógyuláshoz igen erős gyógyszerekre lesz szüksége még hosszú időn át, mert ők egyetlen katonával sem járultak hozzá a felszabadulás óriási erőfeszítéseéhez. De az összes többi országot, melyek fiaikat adták az elvesztett szabadság visszaszerzéséért, be kell vonni a testvéri szeretet mozgalmába, a népek nagy családjába, ahol csak egyetlen fajta létezik: az ember.”¹⁰

10. Bajomi-Lazar, André: *Hongrois de la Résistance*. Préf. Vercors. Paris 1946, Bateau Ivre.

FÜGGELÉK

Tardos Tibor

AZ ÉJSZAKA IRODALMA

1942 őszén találkoztam először a francia földalatti irodalommal, egy esős őszi napon, egy földközítengeri kisvárosban.

Jónéhány perce álltam már a kikötőhöz vezető fasorban, jobboldalon az allée közepe táján, a megállapodás szerint. Elhatároztam, hogy nem sokat várok: négy-öt percet. Órámrá néztem, összehasonlítottam a templomórával és megfordultam, hogy néhány lépést tegyek.

Ebben a pillanatban kifordult két háztömb közül a fasorba egy kerékpáros, kézikocsit húzva maga után. Elsuhant mellettem, fékezett, megállt.

— Monsieur, tudja merre van a kikötő?

— Tudom, — mondtam — arra! és a valósággal ellenkező irányba mutatott. Ez volt a megegyezés.

— Akkor rendben van. — Leugrott gépéről, ládanagyságú, barna papírral átkötött csomagot húzott elő a kézikocsiból és elébem tette. — Jó szerencsét, viszontlátásra.

Nem laktam messze, néhány rövid pihenő árán bevonszoltam a súlyos csomagot.

Tartalma két részre volt osztva, két külön csomagolópapírba göngyölve. Felnyitottam az egyiket s nagy csodálkozásomra nem a megszokott sokszorosított röpiratokat találtam benne. A fedőlap elszakadt és lábamhoz hullott egy csomag nyomtatott újság.

A párizsi *Humanité* nyomtatott példányai voltak ezek. Úgy néztek ki, mint a régi nagy *Humanité*-példányok, amiket a reggeli metróban teregetett térdére Párizs, sarlóval, földgömbbel, kalapáccsal. Ugyanaz az újság volt, de kísértetiesen összezsugorodva, mintha az elvesztett csaták és a kiomlott vér kicsinyre aszalta volna, úgy, ahogy lázálmában képzei az újságot a beteg: halálos finom, apró betűkkel, picinyre préselt, ujjnyi fejléccel, fehérén, feketén. Az egész nem volt nagyobb a tenyeremnél.

A *Humanité*k alatt a *Témoignage Chrétien*, Keresztény Tanúvallomás példányait találtam, majd ismeretlen újságnevek következtek: *Combat*, *Franc-Tireur*, *Libération*, mindmegannyi tökéletes nyomtatású miniatűr négylapos újságocska: mindmegannyi a francia ellenállási mozgalom képviselője.

Tovább kerestem a kibontott csomagban és szélesebb, finom, fehér la-

pokra találtam. *Les Lettres Françaises*, Francia Irodalom; ezt az egyszerű, de múlttal és ígérettel terhes címet viselték. Vers csillogott az első lapon:

Ez a kis gyilkos világ
Az ártatlant veszi célba
Szájából kihúzza a kenyeret
Házát a tűznek adja...

A hosszú vers végén aláírás: *Jean du Haut*. „... Házát a tűznek adja...”, ugye, Jean du Haut, ugye drága egyetlen Paul *Eluard*-om, házát a tűznek adja?

Hideg volt, kint esett az eső. Ennél a tűznél melegekedtem, ennek a háznak a tűzénél, amit a halvány, kristálytisza Paul *Eluard* látott a tűznek adatni. Más aláírások következtek: François la Colère, Harag Ferenc, mondanánk magyarul. Aztán: Forez, *Vercors*, Minervois, Jacques *Des- taing*. . . Cikkek, novellák, versek: kis újság és nagy irodalom, olyan nagy irodalom, amelyet a francia közönség már hosszú évek óta nem látott. Az aláírások, a holt nevek pedig megelevenedtek. *Aragon* lépett be a szobába *Harag* Ferenc cipőjében, François *Mauriac* Forez köpenye alatt, Jean *Cassou* Fekete Jánosként énekelt. Elsa *Triolet*, *Aragon* felesége Laurent *Danielnek* hívta magát, ha a hóhérok kérdezték. Ott álltak a szobában és egymást válluknál tartva, hátravetett fejjel beszéltek.

Más is volt ebben a csomagban. A „Nemzeti Front” számos kiadványa várt arra, hogy borítékba rakjam és jó címre küldjem őket. A *Szabad Egyetem*-nek tanárokhoz és diákokhoz kellett eljutnia: Langevin professzor írt számaiba és a nagy kommunista tudós, Politzer, akit később agyonlőttek a németek és aki így kiáltott fel a kivégzés előtt: „Ostobák, meg akartok ölni, most tesztek halhatatlanná!”

A *Világi Iskola* a tanítók és tanárok levelesládájában feküdt néhány nap múlva, a tanítók és tanárok zsebében és poggyásza mélyén, ahol más is feszült már. Nemcsak aritmetikát és tornát tanítottak diákjaiknak, hanem tanári szobáik az ellenállás valódi fészkeivé változtak hosszú időre. Ők tanították az ifjakat franciaságra és emberi igazságra.

A *Szabad Törvényték* és a *Francia Orvos* sem maradt sokáig egyre laposodó csomagomban. Itt is, mint mindenütt, a munkásosztály vívta a legelszántabb harcot, térdig vérben járva, ezerszámra hullva: ám a szellemi foglalkozások sem lapultak meg a könnyű és önző „semlegességben”. Hasábhosszú névsort lehetne betölteni vértanúikkal.

A filmesek a földalatti *Francia Vászon*-t jelentették meg, a színművészek a *Francia Színpad*-ot, a zenészek a *Mai Muzsikuskok*-at. Csodálatos, igazmondó, harcossajgó tárult bámuló szemeim elé ebben az őszi kisvárosi szobában. A csomagok másik oldala pedig még mindig felbontatlanul tornyosodott. Felbontottam.

Vagy három tucat kisalakú, szürkecímlapos, kecses könyv bukott ki belőle. Különböző címek, egy kiadó: *Editions de Minuit*, Éjféle Kiadványok. Szívem megdobbant, kezem előrelendült, kinyitottam az első könyv fedőlappját. Panoptikum, François la Colère versei. „Olyan országban írok, ahol az embert — a félelem, a csend, az éhség — istállóiba tömörítik...”

így kezdődik a kötet. François la Colère, Harag Ferenc, ki vagy te? Nagy haragod nem Aragon izzó fehér hazafihomloka mögül patakzik?

Szeretném, ha ma is az enyém volna ez a három tucat kis szürke könyv, csak egy tucat, kettő-három mindössze: gazdagabb ember is lennék, mint ami vagyok. Tíz és húszezer frankokért adták el az Editions de Minuit egyes példányait a felszabadulás után, jótékony célú árveréseken. Akkor még ott volt a három tucat szürke könyv: erre a napra és erre az éjszakára az enyém volt mindegyik.

A *Tenger Csendje* következett Vercors aláírásával. Ezen az éjszakán nem aludtam, mert vártam reggelre valakit, és mert a Tenger Csendjét olvastam, újra és újra (két évvel később, egy másik őszi éjszakán szintén nem aludtam — mert: másnap reggel kellett felmennem a Tenger Csendjének írójához, Vercors-hoz...). Körülálltak ezen az 1942-es tengerparti éjszakán ezek a furcsa óriások és valamit beszéltek, emberszóval, érthetően. Ma már minden könyvtárban találni Eluard „Örök Revue”-jét, vagy Aragon „Francia Dianá”-ját. Akkor csak ezek a kincseim voltak. És csak rövid időre. Újságpapírt csavartam a lámpa köré, bezártam ajtót, ablakot, olvastam.

Később félbe kellett szakítanom az olvasást. Léptek hangzottak az utcán. Megálltak, eltávolodtak. Hideg volt és megértettem, hogy késő van. Tintát, tollat vettem elő, borítékokat címeztem, csomagokat zsinegeltem. Susogtam és dúdoltam, füttyültem, mint a keményre fújtatott labdán a szelap. Mikor kész volt a munkám, újra rágyújtottam. A szoba üres volt, az asztal tiszta, a szekrény rendberakott fehérneműkkel tele... Kettőt csengetett valaki; kinéztem az ablakon. Az volt, akit vártam. Sóhajtottam és félrehúztam a reteszt.

Szívem fáj, mint a megcsalt szeretőé: Aragon, Eluard, Mauriac és Vercors mást állt körül a következő éjszakán, másokra hajolt és összehunyorított, mély, mozdulatlan szemekkel másoknak ismételte az emberi szót.

(*Fényszóró, Művészeti hetilap. Fősz. Balázs Béla. 1946. jan. 8.*)

LES ÉDITIONS DE MINUIT

GY. MARKOVITS

Prenant pour base des documents originaux, l'étude met en pleine lumière l'histoire de la maison clandestine d'édition, Les Éditions de Minuit, fondée en 1942, pendant l'occupation allemande. Les mémoires du fondateur de la Maison, de Vercors — d'origine hongroise — publiés en volume, de même que la bibliographie rédigée par Debü-Bridel, rédacteur des Editions, parue à la fin de la guerre, ont servi de source d'une importance primordiale.

La première publication de la Maison, *Le Silence de la Mer*, la nouvelle de Jean Bruller, parue sous le pseudonyme Vercors, fut diffusée pendant la guerre en Europe et dans plusieurs pays de l'outremer et en maintes langues. En hongrois elle a été publiée pour la première fois par une périodique de l'émigration en Mexique, *Le Hongrois Libre*, en l'été de 1945, sous le titre *Silence*. Quarante petits livres ont vu le

jour, publiés par les Éditions de Minuit, tous imprimés dans une petite typographie clandestine. Parmi les auteurs figurent : Aragon, Éluard, Gide, Mauriac, Steinbeck et l'écrivain hongrois Ladislas Dormándi. Une de leurs publications célèbres, L'honneur des poètes, a aussi fait le tour du monde; dont entre autres l'organe du groupement antifasciste hongrois en Suisse a publié aussi des traductions.

Vercors, devenu écrivain de artiste graphique ne se découvrait à personne, même sa famille et ses amis ont appris seulement après la guerre qui est l'auteur du petit roman devenu célèbre dans le monde entier. Le but des écrivains français était la propagation de la vérité, la documentation de l'honneur et de la conscience de responsabilité des écrivains. — „Fonder une maison clandestine d'édition à la barbe de la Gestapo, et imprimer, publier, puis diffuser Le Silence de la Mer et par la suite encore quarante autres ouvrages, a été une telle épreuve de force, laquelle a eu une profonde résonance en France et aussi au-delà des frontières de la France ...” — écrit Vercors dans ses mémoires.

Les publications-Minuit s'écoulaient, elles émouvaient, mobilisaient contre la guerre, contre le fascisme, contre la barbarie.

